

YAYIN DEĞERLENDİRME

Hatice Şirin USER*

Kamil Stachowski, *Names of Cereals in the Turkic Languages*, *Studia Turcologica Cracoviensia* 11, Edited by Stanislaw Stachowski, Kraków 2008: Jagiellonian University Institute of Oriental Philology, 118 sayfa.

Türklerin tamamen göçebe bir hayat sürdüklerine dair yaygın kanılar sebebiyle, tarımla olan ilişkileri çok az dile getirilmiştir. Oysa Çin yıllıklarını inceleyen araştırmacılardan öğrendiklerimiz, Türklerin atalarının tarımla da uğraştıklarını ve ürün elde ettiklerini göstermektedir¹. Proto Türk kavimlerinden olan Hunların zaman zaman göçebe hayattan uzaklaşarak bir yere yerleştikleri, et yedikleri ve tarımla meşgul oldukları bu yıllıklarda kayıtlıdır. Proto Kırgız kavimlerinden Cu-şilerin Çince ve Hunca yazdıklarını, klasikleri Hun dili ile okuduklarını, buğday yetiştirdiklerini, meyveliklerinin çok olduğunu, *üzüm* şarabı ve *tuz* ürettiklerini, *dut* diktiklerini, bu kaynaklardan öğrenmekteyiz. Aynı kavimlerin darı, buğday, arpa ve bir tür yulaf ekip bir ezme değirmeni ile bunları un yaptıkları da bilinmektedir (Eberhard 1996: 68; 76; 90; 98).

Altay yöresinde ve Batı Türkistan'daki arkeolojik bulgular, Türklerin yaşadıkları ülkelerde tarihin çok eski çağlarından beri tarımın var olduğunun kesin işaretlerini ortaya çıkarır. Yenisey boylarında MÖ VII. yüzyıldaki Tagar kültürünü yaratan Ting-ling, Kao-che, Teih-le, Töles gibi Türk kavimleri, arklar açarak tarımla uğraşırlardı. Şimdiki Kazakistan ortalarında, özellikle ırmak boylarında çapa ile kazılıp işlenen topraklarda, bronz çağından itibaren tarım görülmektedir. Toprağı işleyen bu çapalar bronz, taş veya kemikten yapılmışlardır. Bu çağdaki Andronova kültürü temsilcileri, göçebe çobanlığı yanında ilkel şekilde tarım da yaparlardı. Bu tarım sonraki yüzyıllarda, MÖ birinci bin yıl ortalarına doğru daha da gelişti. Erken göçebe çağına, MÖ VII-III. yüzyıllara tarihlenen ve doğuya iki sıra taşla açılan kurganlarda oval biçimde öğütme taşları bulunmuştur. Diğer taraftan, bugünkü Kırgızistan'da, Fergana

* Dr.

¹ Bazı Hun şehirlerindeki kazılarda (Nijney İvolgi şehri gibi) tarım aletleri ile ürünleri saklamak için kazılmış çukurlar bulunmuştur. Kansu civarındaki kazılarda da, bazı oraklar ele geçmiştir ki, buraları da eski Hun toprakları idi. Göktürk döneminde ise, Kapgan Kağan, 697'de Çin'e elçi göndererek tohumluk buğday ve ziraat aletleri istemiştir. Tang imparatoriçesi Wu, bu istek üzerine 40.000 ölçek tohumluk buğday ile 3.000 adet tarım aletini Göktürk Kağanlığı'na göndermiştir (Baykara 1997: 128-129).

ile sınır olan dağlardaki kaya resimlerinde, sabanla çift sürenler görülür (Baykara 1997: 125-126).

Hun ve Göktürk sonrası Türk tarihinde, Türklerin tarımla olan ilişkileri daha belirgindir. Anonim bir coğrafya kitabına göre, Hazar Devleti'nde tarım alanları, bostanlar ve meyveler çoktu. Ahmet Tûsi'ye göre, Hazarların başkenti Etil şehrinin çevresindeki tarım alanı, 20.000 fersah kadar geniş bir yer tutuyordu. Sir Derya deltasında yerleşen Oğuzlar, araştırmacıların “bataklık ziraatı” diye adlandırdıkları bir metotla ürün yetiştirmişlerdir. Karluk ve Türgişlerin hâkim oldukları Batı Türkistan'da tarım, sulamaya elverişli ırmaklar boyunca gelişmiştir. Çinli budist rahip Hüen-Tsang, VII. yüzyıl başlarında geçtiği Çu vadisinde tarımın geliştiğini ve çevrede üzüm bağları bulunduğunu yazar. Ebu Dülef, IX. yüzyılda Kaşgar (Argu?) ülkesinde arpa, buğday, Karahanlı ülkesinde arpa, darı, çeşitli sebzeler; Beha ülkesinde darı, Çiğillerde arpa ve burçak yetiştirildiğini kaydeder (Baykara 1997:130-132).

Eldeki bu bilgiler ve tarihsel metinlerdeki konuya ilişkin veriler, birçok Türkologğun Türkçedeki “tarım sözcükleri”ni araştırmasını ve bu yönde çalışmalar ortaya koymasını sağlamıştır. Bu bağlamda Daher 1970; Eren 1979; Zieme 1975 vd.; Rybatzki 2001'in çalışmaları önemlidir. Anılması gereken bir başka eser, 2004 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. F. Sema Barutcu Özönder danışmanlığında Bülent Gül tarafından hazırlanan *Eski Türk Tarım Terimleri* adlı doktora çalışmasıdır. Kısa zaman içinde yayımlanmasının gerekli olduğunu düşündüğümüz bu çalışmada Bülent Gül, Köktürk, Uygur ve İslami çevre Türk eserlerinde geçen Türk tarım terimlerini hem isim hem de fiil boyutunda titizlikle incelemiştir.

Polonya Jagiellonian Üniversitesi, Orta Asya ve Sibirya Dilleri Kürsüsü'nün genç öğretim üyesi Kamil Stachowski'nin *Names of Cereals in the Turkic Languages* adlı çalışması, yedi Türkçe tahıl adının anlam ve köken bilgisi üzerinedir.

Genel Türkçede arpa, mısır, darı, yulaf, pirinç, çavdar, buğdaya verilen adlardan yola çıkılarak yapılan çalışmanın her bölümünde ilgili tahıl adının Türk lehçelerindeki biçimleri (toplam 106 biçim) alfabetik olarak verilmiş; bu adlar ayrıca Türk lehçe adlarına göre de listelenmiştir. Sözcüklerle ilgili daha önce yapılan etimolojiler, kronolojik biçimde sıralandıktan sonra yazarın görüşleri sunulmuştur. Her bölüm sonunda ilgili tahıl adının Türk lehçelerindeki kullanım alanı haritayla gösterilmiştir.

Çalışma kısa bir giriş bölümünden sonra *barley* (hordeum L.) “arpa” ana başlığı ile başlamaktadır. Tarihsel ve modern Türk dilinde *arpa*, *arpagan*, *as*, *yaçmeñ*, *köçe*, *sula*, *şa'ir*, *tak-tak*, *jeh*, *jehimien* adlarıyla bilindiği ortaya konulan bu tahılı sırasıyla *corn* (zea mays L.) “mısır”, *millet* (panicum l.) “darı”, *oats* (avena l.) “yulaf”, *rice* (oryza sativa l.) “pirinç”, *rye* (secale cereale l.) “çavdar” ve *wheat* (triticum l.) “buğday”

izlemektedir. Bu yedi ana tahıla tarihi ve modern Türk lehçelerinde verilen adların nicelik açısından zenginliği şaşırtıcıdır.

Eserde son derece özgün etimolojiler ileri sürülmektedir: Örneğin, *arpa* sözcüğüyle ilgili Tatarincev 2000’de yer alan **ar-* “artmak, çoğalmak” + *-p* + *-a* etimoloji önerisine, Kamil Stachowski Eski Japonca **apa* “darı” sözcüğünü ekleyerek, *arpayı* Altayik bir öge boyutuna taşır. Bu suretle Clauson’un “Türkçeye Hint-Avrupa dillerinden (Toharca ?) geçmiş olması muhtemel bir sözcük” değerlendirmesine dolaylı olarak karşı çıkar. Biz bu bağlamda, araştırmacılar tarafından Rusça *arıj*’a bağlanan *arış* “çavdar; pirinç” sözcüğünün de **ar-* “artmak, çoğalmak” ile birlikte düşünülebileceğini eklemek isteriz.

-*gAn* eki hayvan adları yapımında olduğu gibi, bitki adları yapımında da (*çim+gen>çimen* vb.) işlek bir ek olmasından dolayı *arpagan* “yabani arpa” (s. 13, 50), *ügürgen* “Karluk Türkmenlerinin yediği bir hububat türü” (s. 45), *taragan* “darı” (s. 44), *tuturgan* “pirinç” (s. 67), *darıkan* “çavdar” (s. 76), *yadıgan* “çavdar” (s. 76-78) gibi tahıl adları yapımında yer aldığını görmekteyiz. Bu noktada, Dankoff’un Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *darıkan* sözcüğüyle ilişkili “Ermeniceden Türkçeye girmiş bir alıntı” tezine eleştirel bir yaklaşım getirmek isteriz. Zira, bu sözcüğün Türkiye Türkçesindeki *darı* sözcüğünden gelişme olasılığı, Dankoff’un ileri sürdüğü Ermenice *tarı* “yıl”>”hasat” anlam gelişmesine göre daha yüksektir. Üstelik, bu öge Sibiryaya Türk lehçelerindeki *taragan* “darı” (s. 44), sözcüğü ile ses ve anlam bakımından örtüşmektedir.

Kırgız ağızları, Uygurca ve Salarcada *mısır* karşılığında kullanılan (*kömme/kömür*) *konak* için G. Jarring’in ileri sürdüğü *kömür* “kömür” ilişkilendirmesi, yazar tarafından haklı biçimde “anlaşılmaz” olarak nitelendirilir. Kamil Stachowski, bu adı *köm-* “gömmek” eylemine bağlar ve GTü. *kömeç* “ekmek” sözcüğündeki aynı eylem köküne dikkati çeker. Stachowski’nin bu tezini Türkiye Türkçesi ağızlarındaki *kömbe/kömpe/könbe/gömbe* vb. biçimleriyle yaşayan ve “iki saç arasında ya da külde pişirilen mayasız ekmek; fırında pişirilmiş şişkin yuvarlak ekmek; mayalı ekmek” (DS VIII: 2955) gibi anlamlar taşıyan *kömbe* ve DLT’de geçen *kümürken/küvürken* “yaban soğanı” sözcükleri de doğrulamaktadır.

Kamil Stachowski, çalışmasının sonunda, incelediği tahıl adlarını istatistik açıdan değerlendirmiştir. Bu istatistikte, anlamı farklı olan aynı sözcükler (örneğin *darı* Genel Türkçede “darı”, Türkiye Türkçesi ağızlarında “mısır”), tek bir sözcük sayılmıştır. *mısır* < *mısır buğdayı* ve *mısır buğdayı* < ? örneklerindeki birleşik sözcükler ve kısalmış yapılar da tek sözcük kabul edilmiştir. Farklı morfolojik biçimlerde alıntılanan veya fonetik açıdan farklı yollarla adapte edilen sözcükler de (Bşk. *ovsa*, Tof. Ovyot, Trkm. *ovyos* “yulaf” vb.) tek sözcük sayılanlar arasındadır. Böylelikle incelenen 106 sözcük 86’ya inmiştir. Kamil Stachowski, bu 86 ögeden 44’ünün Türkçe olduğu, 10’unun Rusçadan 7’sinin Farsçadan, 2’sinin Arapçadan, 2’sinin Çince, 7’sinin

de diğer dillerden alıntılandığını saptamıştır. Sözcüklerin köken bilgisi bakımından güvenilirliğini de istatistik veri olarak sunan Stachowski'ye göre, Türkçe sözcüklerden “39’unun etimolojisi kabul edilebilir”, “5’ininki ise kuşkulu”dur.

Stachowski, tahıl adlandırma düzenini de sistemli biçimde sunmuştur; ancak bu düzeni kurarken seçtiği adların hemen hemen yarısının alıntı sözcükler olması dolayısıyla Türkçedeki tahıl adlandırmalarında bu düzenlemenin dikkate alınamayacağını özellikle belirtir. Yazar tarafından maddeler halinde formüle edilen düzenleme şöyledir:

1. *niteleme adı + tahıl adı*: Kamil Stachowski, iki alt gruba ayırdığı bu düzene göre kurulmuş 10 öge saptamıştır.

A. niteleyici renk adı olanlar: *kara*: *kara bugday* “çavdar” (Orta Asya’nın muhtelif lehçelerinde); *ak*: Tuv. *akbudā*; Tof. *ak hür(ü)pē* “pirinç”; Tuv. *aktarā* “buğday”; *kök*: Kzk. *kök nayza*, Tuv. *kök tarā* “çavdar”.

B. ikinci kısmı *tarā* “1. tahıl; 2. darı” olanlar: Tuv. *aktarā* “buğday”, *a’tarāzi* “yulaf”, *çingetāra* “darı”, *köktarā* “çavdar”, *hōtarā* “darı”.

2. *yer adı + tahıl adı*. Bu yolla kurulmuş adlandırmalar sadece “mısır” anlamlı olanlardır: Tat. *kābā böday*, Kklp. *mākke* (kısalmış yapı); Kırg., Kklp., Uyg., Özb. *meke žügörü*, Trkm. *mekgežöven*; Ttü. ağz. Mısır (buğdayı), Osm. *şam darısı*.

3. “vurmak, dövmek” anlamlı eylemlerden türeyenler: *dövme*; *dügi*; *öyür*².

4. “gömmek” ve “vurmak” anlamlı eylemlerden türeyenler: *kömme konak*; *sokpa*.

5. Dolaylı yolla alıntılananlar: Rus. *ovsa*; *prosa*; *rži* vb.

Kamil Stachowski, eserinde incelediği tahıl adlarını semantik türlere de ayırmış ve bunun sonucunu şöyle belirlemiştir:

1. Tek bir tahıl cinsini karşılayan adlar (*pirinç* vb.);

2. Farklı semantik gelişmeler gösteren adlar (*aşlık* “arpa; buğday”; *darı* “mısır; darı”; *dügi* “darı; pirinç; öyür” “mısır; darı; buğday” vb.). Bu bağlamda *dügi* sözcüğünün Türkiye Türkçesi ağızlarında (özellikle Orta Anadolu’da) *düğü* biçimiyle “elendikten sonra geriye kalan en ince bulgur” anlamı taşıdığını da belirtmeliyiz.

3. Farklı tahılları karşılayan adlar (arpa > yulaf; darı > mısır vb.)

Jagiellonian Üniversitesi, Orta Asya ve Sibiryalı Dilleri Kürsüsü öğretim üyesi Kamil Stachowski’nin *Names of Cereals in the Turkic Languages* adlı çalışması, alana büyük katkı yapan son derece önemli bir eserdir. Kendisini bu çalışmasından dolayı kutluyoruz.

² Bu bölüme, özellikle eski Uygur sivil belgelerinde kayıtlı ve *ur-* “vurmak” eyleminden türediği açık olan *urug* “tohum” sözcüğünü de ekleyebiliriz.

Kaynakça

- Baykara, Tuncer (1997), “Eski Türk Ziraat Hayatı Üzerine Bazı Bilgiler”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, İzmir, 122-137.
- Daher, Umâr (1970), *Agricultura Anatolica I*, Helsinki.
- Derleme Sözlüğü, I-XII, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara, 1963-1982.
- Eberhard, W. (1996), *Çin'in Şimal Komşuları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.
- Eren, Hasan (1979), “Türklerde Ekinciliğin Gelişmesine Katkıları”, *Türkoloji Dergisi*, cilt VIII, 1-29.
- Gül, Bülent (2004), *Eski Türk Tarım Terimleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış doktora tezi).
- Rybatzki, Völker (2001), “Bemerkungen zu einigen uigurischen Wörtern aus der Landwirtschaft.”, *Studia Etymologica Cracoviensia*. vol. 6, Kraków, 133-171.
- Zieme, Peter (1974), “Ein uigurischer Landverkaufsvertrag aus Murtuq”, *Altorientalische Forschungen I*, Berlin, 295-308.
- (1980), “Ein uigurischer Leihkontrakt über Weizen”, *Altorientalische Forschungen* 7, 1980: 273-275.
- (1975), “Ein uigurischer Text über die Wirtschaft manichäischer Klöster im uigurischen Reich”, *Researches in Altaic Languages. Papers read at the 14th meeting of the Permanent International Altaistic Conference held in Szeged, August 22-28, 1971*, Budapest, 331-338.